

Bok recension

Historia och samtid: danska folkbibliotek i förändring

Recension av: Jochumsen, Henrik & Hvenegaard Rasmussen, Casper.
Folkebiblioteket under forandring: modernitet felt og diskurs. Köpenhamn:
Danmarks Biblioteksforening och Danmarks Biblioteksskole, 2006.

Mats Dolatkhah

Institutionen Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap
Högskolan i Borås
033-435 59 69
mats.dolatkhah@hb.se

Folkebiblioteket under forandring: modernitet, felt og diskurs, är Henrik Jochumsens & Casper Hvenegaard Rasmussens senaste bok. Tillsammans med *Gør biblioteket en forskel?* (2000), utgör den de danska biblioteksforskarnas gemensamma doktorsavhandling. I den tidigare boken skildrades folkbiblioteksanvändares uppfattningar av biblioteket, men i *Folkebiblioteket under forandring* antas ett nytt, och i många avseenden omvänt, perspektiv.

”I denne bog”, skriver forskarna i sin problemställning, ”har vi søgt at identificere og analysere de forskellige forestillinger om biblioteket og dets brugere, der har præget feltet fra vedtagelsen af biblioteksloven i 1964 og frem til i dag”. De föreställningar som därmed efterfrågas preciseras som de kollektiva uppfattningar och förståelser som finns bland bibliotekarier och andra aktörer, som politiker, debattörer och personer inom fackliga och andra organisationer inom fältet. Intentionen bryts ned till två punkter, där författarna skriver att de konkret har ”undersøgt skift i forestillinger om folkebiblioteket og dets brugere”, och dessutom ”analyseret, hvordan bestemte forestillinger får en dominerende position inden for biblioteksfeltet” (s. 11).

Bokens undertitel pekar ut de teoretiska och metodologiska fundament som arbetet vilar på. En gedigen, 50-sidig, teori- och metodapparat konstrueras, där först ett processorienterat modernitetsbegrepp byggs upp på teorier av bl a Weber, Giddens och Scott Lash. Vi får här också följa modernitetens utveckling till en senmodernitet. Vidare redogörs i de teoretiska avsnitten för Pierre Bourdieus fältteori och för diskursanalys som forskningsmetod enligt bl a Foucault och Laclau & Mouffe. Den analytiska ansatsen kan beskrivas så, att diskursanalysen används för att fånga in och jämföra föreställningar under olika perioder, att Bourdieus fältteori används för att förklara diskursiva förändringar som socialt kontextbundna fenomen, och att dessa förändringar också, i ett tredje moment, jämförs med de mer övergripande modernitets- och senmodernitetsprocesserna. Med den här ansatsen kan författarna undersöka huruvida förändringarna på folkbiblioteksområdet svarar mot vidare förändringar i samhället i stort. De vetenskapsteoretiska möjligheterna att sammanfoga fältteorin och diskursanalysen

undersöks också, och författarna intar därvidlag en position *mellan* objektivism och subjektivism, där en reell social struktur tänks växelverka med en diskursiv nivå.

Som undersökningens empiriska material presenteras artiklar från fyra viktiga danska bibliotekstidskrifter. Det är dessa texter som underkastas de diskursanalytiska operationerna. Ur materialet har sådana artiklar valts ut som behandlar något av sex huvudteman: urval, förmedling, folkbibliotekets roller och funktioner, bibliotekariska kompetenser, användare och kulturpolitik och bibliotek. Även andra texter inryms i blickfånget om dessa ofta omnämns i tidskriftsartiklarna eller omvänt, om de ofta omnämner tidskriftsartiklarna. Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen menar att dessa sex teman fångar in viktiga frågor om institutionell identitet, syn på användare och praxis. Exakt hur de sex temana deriverats ur problemställningen är dock inte helt klart. En argumentation för att författarnas materialavgränsning på ett kontrollerat sätt svarar mot själva problemformuleringen, hade här kunnat förstärka läsarens övertygelse om undersökningens stringens.

Resultatet av undersökningen presenteras kronologiskt. Huvudvikten i framställningen är lagd vid perioden efter 1964, men läsaren utspisas också med ett avsnitt om perioden fram till dess. Här får vi läsa hur ett självständigt folkbiblioteksfält möjliggörs genom bibliotekslagen 1920, med dess bestämmelser om statlig medelstildelning och inrättningen av en *Statens bibliotekstilsyn*. Det tidiga 1900-talet präglas av inflytanden från de anglosaxiska *public library*-idéerna, och utvecklingen av folkbiblioteksväsendet, mot standardisering, rationalisering, byråkratisering, centralisering och specialisering, svarade mot en vidare samhälllig moderniseringsprocess. En uppgörelse mellan en modern och en traditionell falang ägde under 20-talet rum på fältet, ur vilken den moderna falangen utgick som segrande part. Detta ledde till att en *traditionell diskurs*, hävdande civilsamhällets ansvar för bibliotekssaken, och omfattande en viss orientering mot användaren, utkonkurrerades av *en modern upplysningsdiskurs*, som istället kretsade kring samlingarna och det offentligas ansvar för biblioteksväsendet.

1964 ersattes lagen av år 1920 med en ny, som nu gjorde kommunerna skyldiga att ansvara för folkbiblioteken. Lagen fastställde också betydelsen av professionell utbildning, genom att kräva att alla heltidsanställda bibliotekarier skulle ha en utbildad arbetsledare. Lagen bör enligt Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen förstås mot bakgrund av de kulturpolitiska målen att demokratisera kulturen. På folkbiblioteksfältet blommar en ny strid upp mellan den nu etablerade moderna falangen och ett yngre garde, den här gången rör oenigheten urvals- och kvalitetsfrågor. Författarna visar också hur ett begränsat intresse för biblioteksanvändarna börjar spira vid tiden för den nya bibliotekslagen, trots att det huvudsakliga intresset fortfarande vilar vid samlingarna. Den nya orienteringen mot användarna kommer t ex till uttryck i att samlingarnas tillgänglighet för olika grupper problematiseras, och att barnen identifieras som en viktig målgrupp.

I artikulationerna från den senare delen av 60-talet urskiljer Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen en kamp mellan tre olika diskurser, där en *revitaliserad upplysningsdiskurs* på många sätt liknar den moderna upplysningsdiskursen, medan en *kulturförmedlingsdiskurs* är mer framtidsorienterad och intresserad av möjligheter för biblioteksutveckling. Medan dessa två förhållningssätt fortfarande är samlingsorienterade, uppträder i det omvälvande slutet av 60-talet en ny *mångfaldsdiskurs*, som lyfter kvalitetsfrågan från en expertkontext till en

livsvärldskontext, och därmed bidrar till att biblioteksanvändarnas preferenser blir intressanta på ett nytt sätt. Härvidlag sker också en relativisering av kvalitetsbegreppet, då den nya mångfaldsdiskursen opererar med föreställningar om genrespecifik kvalitet och uppfattningar om kvalitet som en egenskap som uppstår i mötet mellan verk och låntagare.

Detta intresse för användarna förvaltas under 70-talet av en *socialistisk diskurs*, som nu har en tydligare föreställning om kvalitet. Målet för den socialistiska diskursen är nämligen ett politiskt medvetandegörande av befolkningen, så att politiskt förändringsarbete möjliggörs. Under perioden börjar biblioteksfältet också utsättas för ett ökat tryck utifrån, vilket fortgår under 80-talet. Folkbiblioteket tvingas under perioden att legitimera sin verksamhet mot bakgrund av högervindar, problematiseringar av välfärdsprojektet och ekonomiska kriser. Materialet från 80-talet uppvisar enligt författarna en *krisdiskursformation*, som kommer till uttryck i ett ständigt sökande efter nya utvecklingsmöjligheter, t ex genom samarbete med näringsliv och marknadstänkande. Nu börjar också senmodernitetens karakteristiska synas i folkbiblioteksfältets diskurser. Författarna menar att de ”stora berättelsernas” upplösning gör att intresset för folkbibliotekets värdegrunder minskar, och börjar ersättas av olika uttryck för instrumentell rationalitet, t ex i form av utveckling av tekniska system. Intresset för användarna kulminerar nu i en *användarorienterad diskurs*, som för användaren från objekts- till subjektscategorin.

I förhållningssättet till informationsteknologiska landvinningar sker förändringar från ett osäkert och tvivlande 80-tal, till ett 90-tal som ser realiseringen av en *demokratisk IT-diskurs*, som menar att folkbiblioteken ska föra in Danmark i informationsåldern, och motverka att informationsteknologiska A- och B-lag uppstår i samhället. I övrigt beskrivs 90-talet som en period då flera olika diskurser existerar, med framtids- och användarorientering som gemensamma drag. Trots heterogeniteten förs ingen utpräglad kamp på fältet under 90-talet. Detta förhållande tolkas av författarna mot bakgrund av den senmoderna frånvaron av de legitimerande traditionernas enkla sanningar. Det finns nu plats för många olikartade diskurser, och biblioteksbegreppet öppnas för omförhandling mer med utgångspunkt i användarnas behov än i fasta föreställningar om vad ett bibliotek är.

År 2000 antogs en ny bibliotekslag, och i samband med det fick folkbiblioteken nya ekonomiska förutsättningar. Detta innebar bl a att ett ökat intresse för bibliotekets lokala synlighet (och därmed t ex *branding* - varumärkesuppbyggnad). Detta tillsammans med den mångtydighet som fortlever sedan 90-talet, bidrar till en ökad uppmärksamhet på nya professionella kompetenser. Den uppmärksamheten gynnas också av debatter om sk hybridbibliotek – blandningar av virtuella och fysiska bibliotek. Det är ingalunda fråga om att biblioteket som fysisk lokal härigenom nedprioriteras, utan tvärtom finns ett distinkt intresse för dess fysiska utformning. Den dominerade diskursen i den tid vi befinner oss idag betecknas som en *dynamiskt fokuserad och upplevelseorienterad diskurs*, med tendenser till en viss värderationalitet genom att frågor om *varför* biblioteket ska göra det ena eller det andra aktualiseras.

Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen sammanfattar den empiriska analysen i ett avslutande kapitel. En schematisk presentation över de olika diskursernas karakteristika tjänar väl som verktyg för jämförelser. I slutkapitlet förekommer också en diskussion kring övergripande mönster, i vilken analysen av diskurserna utifrån

modernitetsbegreppen genomdrivs på ett sammanfattande och tydliggörande sätt. Det kamperspektiv som tillämpas genom Bourdieus begrepp diskuteras också, varvid författarna ifrågasätter perspektivets fortsatta relevans för ett område där den interna kampen tycks vara i avtagande.

Folkebiblioteket under förändring är en betydelsefull bok, genom vilken folkbiblioteksforskningen i Norden gör viktiga framsteg. Boken lär bli en given referenspunkt i framtida biblioteksforskning, och det är en position som den väl förtjänar. Vi får här en sammanhållen analys av 100 års förändringar inom det danska folkbiblioteksväsendet. Att författarna själva först och främst frågar om perioden efter 1964 innebär inte att kapitlet om perioden dessförinnan är reducerat till någon sorts bakgrundsteckning, utan också det innehåller en genomförd analys. Att kombinera den analytiska ansatsen med det tidsligt panoramiska perspektivet ger en betydande utväxling. Förhållandena under de olika perioderna framträder särskilt tydligt genom att de på detta sätt får speglas, inte bara i teori, utan också i varandra. Vi kan här följa kontinuiteter och förändringar under en relativt lång tidsperiod, och författarna leder oss fram ända till nutiden. Den förståelse för folkbiblioteket av idag som därigenom möjliggörs är inget vi annars är bortskämda med, då utpräglat bibliotekshistorisk forskning vanligen inte utsträcker sin analys så långt fram i tiden, och biblioteksforskning om samtiden inte alltid gör riktigt allvar av eventuella historiska tillbakablickar.

Den ambitiösa metodologiska och teoretiska ansatsen är inspirerande, men det finns i samband med den ett par frågor som kunde ha satts i skarpare ljus. Kombinationen av diskursanalys och fältteori innebär att författarna behöver redogöra, inte bara för diskurserna som sådana, utan också för dessas kontext. Här undrar läsaren vilken systematik som styr arbetet med kontexten. Vilken typ av källor har använts? Har de betraktats ur samma perspektiv som de tidskriftsartiklar som representerar den diskursiva nivån? Hur avgör man om en källa ska betraktas som ett diskursivt uttryck eller som en referens till en reell social struktur? Här hade det varit möjligt att gå ett steg längre, för att visa hur den balanserade positionen mellan objektivism och subjektivism följs upp på metodnivån.

Avslutningsvis framstår *Folkebiblioteket under förändring* som ett exempel att följa. På nationell nivå skulle t ex den svenska biblioteksforskningen vara högst befrämjad av ett arbete med samma ambitionsnivå, tidsmässiga omfattning och systematiska användning av teori som Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen arbetar med. Men kanske är det dags att lyfta blicken från rent nationella problem, och börja fundera på hur den samnordiska bibliotekshistorien skulle kunna utforskas. Det är i det fallet svårt att tänka sig en bättre källa för uppslag och inspiration än *Folkebiblioteket under förändring*.

Mats Dolatkhah är doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Institutionen Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap i Borås.